

ХУСУСИЯТЛАРИ

Балкиев Эркин Салохиддин ўгли

*Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси тингловчиси,
97 522 33 91*

Давлат молиявий назорати бюджет тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг давлат молиявий назорати объектлари томонидан бузилиши ҳолларини аниқлаш, бартараф этиш ва унга йўл қўймаслик, шунингдек бюджет соҳасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш мақсадида давлат молиявий назорат органлари томонидан амалга оширилади.

Молиявий назорат иқтисодий категория сифатида молияга объектив хос бўлган назорат хусусиятининг амалда намоён бўлишидир. Одатда, молиявий назорат куйидаги икки йўналишда (аспектда) қаралади:

- барча иқтисодий субъектларнинг молиявий қонунчилик ва молиявий интизомга риоя қилиши устидан махсус ташкил этилган назорат органларининг каттиқ регламентация қилинган (тартибга солинган) фаолияти;

- молиявий операцияларнинг самарадорлигини ва мақсадга мувофиқлигини таъминлаш мақсадида макро- ва микродаражада молия ҳамда пул оқимларини бошқаришнинг ажралмас эленменти.

Молиявий назоратнинг ҳар икки йўналиши (аспекти) бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлса-да, назоратнинг мақсади, методи ва субъектларига мувофиқ равишда фарқланади ҳам. Агар биринчи ҳолда назоратнинг ҳуқуқий ва миқдорий томонлари устунлик қилса, иккинчи ҳолда молиявий назоратнинг аналитик томонига жуда катта эътибор берилади.

Барча иқтисодий субъектларнинг (давлат, корхона ва ташкилотларнинг) молиявий фаолияти устидан қонунчилик ва ижроия

ҳокимияти органларининг турли даражалари, шунингдек махсус ташкил этилган муассасалар томонидан амалга ошириладиган назоратга молиявий назорат дейилади.

Текшириш ҳисобот, баланс ва харажат ҳужжатлари асосида молиявий-ҳўжалик фаолиятининг алоҳида масалалари бўйича амалга оширилади. Текшириш жараёнида молиявий интизомнинг бузилганлиги аниқланади ва уларга барҳам бериш борасида чоралар кўрилади.

Текшириш ўтказиш жойига кўра, солиқ ҳамда божхона органлари ўтказадиган текширишлар, давлат ва ижтимоий бюджетдан ташқари жамғармалари ва бошқа органлар амалга оширадиган молиявий назорат камерал ва жойида ўтказиладиган текширишларга бўлинади.

Камерал назорат тақдим қилинган ҳисоботлар ва ҳужжатлар асосида молиявий назорат субъекти жойлашган жойда текшириладиган объектга чиқмасдан амалга ошириладиган ҳужжатли текшириш тури ҳисобланади.

Жойида ўтказиладиган текшириш текшириладиган объект жойлашган жойнинг ўзида амалга оширилади ва молиявий-иқтисодий назоратни амалга оширишда ҳужжатли ҳамда ҳақиқий назорат методларидан фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

Тадқиқ этиш корхона ва ташкилотлар фаолиятининг айрим томонларини қамраб олади. Тадқиқ этиш жараёнида бажарилган ишлар, материаллар, ёқилғи ва энергиянинг сарфланиш ҳажмлари назорат тарзида ўлчанади. Шунингдек, тадқиқ этиш сўраш, кузатиш ва инспекция қилиш ҳоллари орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

Назорат (надзор) молиявий фаолиятнинг маълум бир турига (масалан, суғурта, инвестицион, банк ва бошқа фаолиятлар) лицензия олган иқтисодий субъектлар устидан назорат органлари томонидан амалга ошириладиган назоратни англатади. У бузилиши лицензиянинг чақириб олинишига олиб келадиган ўрнатилган (белгиланган) қоидалар ва нормативларга риоя қилиниши устидан назоратни кўзда тутди.

Молиявий ҳолат таҳлили молиявий назоратни амалга ошириш методи

сифатида хўжалик фаолиятининг натижалари, молиявий ҳолатнинг аҳволига умумий баҳо бериш ва улардан самарали фойдаланиш имкониятларини асослаш мақсадида даврий ёки йиллик молиявий ва бухгалтерия ҳисоботларини деталлаштирилган тарзда ўрганишни кўзда тутди.

Тафтиш молиявий назоратнинг анча кенг тарқалган методи саналиб, назоратнинг ҳақиқий ва ҳужжатли усулларини қўллаш ёрдамида амалга ошириладиган корхона, ташкилот ва муассасалар молия-хўжалик фаолиятини ўзаро боғланган комплекс текширувидан иборатдир.

Тафтиш тафтиш қилинаётган объект фаолиятидаги камчиликлар ва бузилмаларни топиш учун, яъни содир этилган хўжалик операцияларининг мақсадга мувофиқлиги, асосланганлиги, иқтисодий самарадорлигини, молиявий интизомга риоя этилганлигини, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотларининг ишончлилигини аниқлаш учун амалга оширилади.

Субъект хўжалик фаолиятини қамраб олишнинг тўлиқлигига қараб тафтишнинг қуйидаги турлари бўлиши мумкин: тўлиқ, қисман, мавзули, комплексли.

Тўлиқ тафтиш назорат объекти молия-хўжалик фаолиятининг барча томонларини текширишни кўзда тутди.

Қисман тафтиш хўжалик юритувчи субъект молия-хўжалик фаолиятининг айрим қисмлари ёки томонларини текшириш учун ўтказилади. Мавзули тафтиш бир типдаги корхона, ташкилот ва муассасаларнинг фаолияти бўйича маълум бир мавзуга бағишлаб ўтказиладики, бу нарса уларга хос бўлган типик камчиликлар ва бузилмаларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш бўйича тегишли чораларнинг қўлланилишига имкон беради.

Комплексли тафтиш текшириладиган корхона, ташкилот ва муассаса фаолиятининг барча томонларини қамраб оладиган ва энг тўлиқ бўлган тафтиш бўлиб, у назорат субъектининг хўжалик ва молия фаолиятини, моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларнинг бутлиги ва улардан самарали фойдаланиш масалалари, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг ҳолати ва

сифати каби масалаларни ўз ичига олади. Бунда, тор техникавий ва технологик масалаларни текшириш учун тегишли мутахассислар жалб қилинади.

Бу эса, ўз навбатида, комплексли тафтиш натижаларининг тўлиқлиги ва самарадорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Хулоса

Молиявий ва хўжалик операцияларининг қамралиб олинishi даражасига кўра тафтишлар қуйидаги уч гуруҳга бўлинади ёппасига тафтиш, танланма тафтиш, комбинациялаштирилган тафтиш. Ёппасига тафтиш бутун текшириладиган давр мобайнида фаолиятнинг маълум бир қисмидаги барча операцияларнинг текширилишини тақоза этади. Танланма тафтиш у ёки бу вақт оралиғида бирламчи ҳужжатлар бир қисмини текширишдан иборат. Одатда, чоракдаги бир ойнинг натижалари текширилади, камчиликлар аниқланса, ёппасига текширувга ўтилади.

Комбинациялаштирилган тафтиш бир қисмнинг ёппасига, бошқа бир қисми эса танланма метод билан текширилишини назарда тутди. Бу нарса юқори даражадаги ҳужжатларнинг айланиши билан характерланадиган ва йирик хўжалик операцияларини амалга оширувчи субъектлар фаолиятини тафтиш қилишга имкон беради. Ўтказилган тафтиш асосида далолатнома расмийлаштирилади. Унда камчиликларни бартараф этиш, моддий зарарларни қоплаш ва айбдорларни жавобгарликка тортиш чоралари белгиланади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Xamidova Z.U. Byudjet tashkilotlarida ichki audit va moliyaviy nazorat xizmati faoliyatini takomillashtirish. i.f.f.d. (PhD) diss. avtoreferati. –Т.:ТМІ, 2021. –58 б.
2. Ostonokulov Azamat Abdulkarimovich. (2023). AUDIT INSPECTIONS OF STATE PURCHASES AND CONTRACTS SIGNED ON THE BASIS OF TENDER IN BUDGETARY ORGANIZATIONS. Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities, 2(2), 99–112. Retrieved

3. Ostonokulov, A. Improvement of methodology for accounting of extra-budgetary resources of public educational and medical institutions. E3S Web Conf. Volume 296, 2021. In 1st International Conference on Environmental Sustainability Management and Green Technologies (ESMGT 2021). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129606029>.
4. Tuychiyev, A. J., Ostonokulov, A. A., Ibragimov, K. S., & Tursunov, A. S. (2018). Budget accounting in budget organizations. Textbook-T.: "Economy-Finance", 329.
5. Hamdamov, B. K., & Ostonokulov, A. A. (2018). Byudjet nazorati. O'quv qo'llanma. T.: "Iqtisod-Moliya", -318 b.
6. Остоноқулов, А. А., & Абдурахмонов, И. (2019). Бюджет ташкилотларида ички аудит хизматини такомиллаштириш масалалари. XXI аср: фан ва таълим масалалари" илмий электрон журнали, 1.